

УДК 373.5.016:796.4(477.51)“18/19”
DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-3-211-220

Лейберов О. О.

старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
leiberov.oo@ndu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-3846-747X

Смалій К. М.

викладач кафедри географії, туризму і спорту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
smaliy.km@ndu.edu.ua
orcid.org/0009-0003-8256-2444

**ВИКЛАДАННЯ ТА УРОКИ ГІМНАСТИКИ У НІЖИНСЬКІЙ ГІМНАЗІЇ
ПРИ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА
(КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)**

Стаття присвячена вивченню питання запровадження гімнастики як навчальної дисципліни у гімназії при Історико-філологічному інституті князя Безбородька. Автори відзначають ту особливість, що гімнастика вводилась як навчальна дисципліна, яка повинна була швидко принести практичні результати (сформувати підготовлений та численний резерв для діючої армії). Введення гімнастики у середніх навчальних закладах було одним із кроків реформи середньої освіти, що проводилась у Російській імперії у 1871 р. Спочатку дисципліна запроваджувалась як необов'язкова, але вже з початку ХХ ст. заняття гімнастикою були введені у сталі розклади шкіл. З 80-х рр. ХІХ ст. до гімнастики, як виключно фізкультурної дисципліни були включені елементи початкової військової підготовки. Саме тому, за браком викладацьких кадрів, для ведення уроків гімнастики запрошувались кваліфіковані військові, що не могло не позначитись на рівень викладання. Специфікою Ніжинської гімназії був її «класичний» напрямок у вивченні дисципліни, коли випускники готувались до вступу в Інститут із знаннями давніх мов. Саме тому з боку керівництва Інституту був помітний супротив, щодо введення гімнастики (та ряду інших предметів) як обов'язкової. Ще одним «мінусом» на шляху запровадження гімнастики була відсутність спеціально облаштованого приміщення для фізичних вправ. Керівництво навчального закладу неодноразово, у різні способи намагалось вирішити цю проблему, але через нестачу коштів так і не спромоглося отримати позитивні результати. Автори наукового дослідження приходять до висновку, що через певні об'єктивні причини: фінансові труднощі, громіздкість та переобтяження бюрократичної системи імперії, на яку було покладено втілення нових освітніх нововведень у життя та небажання змінювати усталену систему виховання на місцях – гімнастика «не прижилась» у середніх навчальних закладах імперії. Ніжинська гімназія не була виключенням, хоча її практичний досвід варто враховувати у подальших наукових пошуках цієї тематики.

***Ключові слова:** гімнастика, Ніжинська чоловіча гімназія, початкова військова підготовка, освітні реформи, викладання.*

Постановка наукової проблеми. Останнім часом, в умовах активної фази україно-російської війни, перед українською державою постала нагальна проблема якісного патріотичного та фізичного виховання молодого покоління. Молоді громадяни України повинні бути не лише патріотами своєї країни, а й готовими

захищати свою Батьківщину. Основи такого виховання повинні закладатися з раннього дитинства. Особливе місце у процесі виховання займає середня школа. Раніше у шкільні програми включалась навчальна дисципліна під назвою «початкова військова підготовка». Цей предмет разом із заняттями фізкультурою готували молодих людей до дорослого життя та служби у армії, але з часом заняття ПВП нівелювались та зникли з шкільних програм. Сьогодні настав час повернути дану дисципліну у шкільну програму. Урядом України та Міністерством освіти України вже зроблені значні кроки на цьому шляху. Але разом з тим цього недостатньо, відчувається потреба в активному залученні позитивного історичного досвіду для організації цієї справи. Важливим досвідом, який необхідно вивчати та залучити у процес розбудови та становлення цього напрямку виховання, є вивчення практик кінця XIX – початку XX ст. У цей час в Україні, яка входила до складу Російської імперії, у середній освіті відбувались перетворення, досвід та результати яких слід вивчати та залучати у сучасне життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Проблема становлення та розвитку фізичної культури, як окремої освітньої дисципліни у середніх навчальних закладах України, неодноразово привертала увагу вітчизняних та закордонних дослідників. Цій проблематиці присвячені десятки монографій та сотні наукових статей [1-5]. Разом з тим, поза увагою дослідників опинилась проблема початкової військової підготовки, яка з кінця XIX ст. почала активно запроваджуватися у навчальних закладах імперії середньої ланки. Російська імперія, яка у цей період часто і досить невдало воювала, потребувала чисельні та підготовлені резерви, якими могли стати випускники гімназій та реальних училищ. Вирішення цих завдань частково покладалось на Міністерство народної освіти, у відомстві якого перебували всі навчальні заклади. Особливо цікавим та застосовним у реаліях сьогодення є регіональний історичний досвід. У повітовому Ніжині існував Історико-філологічний інститут (далі – ІФІН), який готував педагогічні кадри для середніх освітніх установ всієї імперії. А при ІФІН існувала класична чоловіча гімназія, де студенти інституту проходили педагогічну практику. Історія інституту та гімназії неодноразово була об'єктом дослідження багатьох науковців, що вивчали історію Ніжинської вищої школи [6]. Особливу цінність для нашого дослідження представляє праця ніжинських краєзнавців Г. В. Самойленка та О. Г. Самойленка [7]. Зібрані ними спогади та мемуари, що залишили вихованці інституту та гімназії, дозволяють зменшити кількість «білих плям» в історії Ніжинського вишу.

Мета. Метою нашого дослідження є вивчення історії запровадження в освітніх установах середньої школи України кінця XIX – початку XX століття навчальної дисципліни – гімнастики, що поєднувала у собі фізичну культуру та початкову військову підготовку. Розглянути генезис та поширення форм, методів та системи фізичного виховання в їх історичному аспекті у зазначений історичний період.

Виклад основного матеріалу. Ніжинська (чоловіча) гімназія була відкрита у 1840 р. при Юридичному ліцеї князя Безбородька. Залишаючись довгий час єдиним загальноосвітнім закладом у місті, вона готувала переважно вступників до ліцею, а потім (з 1875 р. після перетворення ліцею на інститут) до Історико-філологічного інституту. Навчання у гімназії відбувалось за затвердженими Міністерством народної освіти (далі МНО) програмами, у яких перевага віддавалась вивченню давніх мов та математики (на їх вивчення відводилось майже 40 % всіх урочних годин на тиждень). Таких предметів як співи, ручна праця та гімнастика у навчальних планах гімназії взагалі не було передбачено. Ось як згадував своє навчання у Ніжинській гімназії, один із її учнів, З. Г. Френкель, у майбутньому лікар, педагог та академік АМН СРСР: «Усе, чому нас навчали в гімназії до п'ятого класу – латинська та грецька мова, їх етимологія та синтаксис, віршування, історія по Іловайському та Білярмінову (автори підручників, за якими відбувалось навчання історії – авт.), Закон Божий, із заучуванням на пам'ять всього Катехізису, навіть арифметика та алгебра – все було

відірване від життя, не мало ніякого відношення до пізнання навколишнього світу, не збуджувало допитливості, не вимагало пошуку відповіді. Все це вимагало від учнів неймовірних розумових та фізичних зусиль... Для розвитку фізичних сил, для надання тілу гармонійної пропорційності та краси потрібні були заняття гімнастикою, потрібні фізичні вправ, а таких занять довгий час не було» [7, с. 193]. Ситуація у сфері середньої освіти почала змінюватися після проведення в імперії серії т. з. «Великих реформ» – масштабних перетворень, що охопили практично всі області життя країни. У галузі освітніх перетворень, міністром народної освіти графом П.А. Толстим були проведені реформи вищої (1863 р.) та середньої освіти (1871 р.). «Класична» реформа середньої школи (гімназій та реальних училищ) передбачала збільшення об'ємів викладання давніх мов (латинської та грецької), через це в гімназіях збільшувався термін навчання (з 7 років до 8-ми), вводилось вивчення нових предметів – «нових» іноземних мов, законодавства, космографії та гімнастики (але остання відносилася до «необов'язкових» дисциплін і її викладання проводилось у позаурочний час і за бажанням учнів). Саме на цей час припадають перші задокументовані згадки про заняття гімнастикою у Ніжинській гімназії. На вимогу МНО (листопад 1872 р.) попечитель Київського навчального округу П. О. Антонович вимагав від директора ІФН, якому підпорядковувалась гімназія, надати наступні свідчення: «Чи облаштовані окремі приміщення для занять гімнастикою в приміщенні гімназії? Чи запрошуються спеціальні вчителі для проведення уроків гімнастики? Чи обов'язкові заняття гімнастики для всіх учнів і скільки разів на тиждень проводяться уроки у кожному класі? Якщо у гімназії не облаштовані спеціальні приміщення для занять гімнастикою та не запрошені вчителі, то які заходи пропонуються для цього? Скільки учнів кожного класу займається гімнастикою і в який час?» [8, арк. 3]. У відповідь директор гімназії повідомляв: «З 1 липня 1871 р. ...на третьому поверсі інституту облаштовано місце для занять гімнастикою. Заняття проводить запрошений вчитель, штабс-капітан 20-го резервного батальйону Шереметєв, за 250 крб. на рік.... З 379 учнів гімназії гімнастиці навчаються 302 особи, а саме: у 1 класі – 65, у 2-му – 70, у 3-му – 69, четвертому – 37, 5-му – 30 та 6-му – 31 особа. Не навчаються гімнастиці - 77 вихованців: 36 учнів підготовчого класу, по причині малолітства, 38 учнів VII класу з причини посиленних занять та 3 особи з різних класів у зв'язку із хворобливим станом здоров'я. Всі учні перших шести класів мають по одному уроку на тиждень від 13-30 до 14-30 пополудні. У літні та весняні місяці, коли дні бувають довгими, учні 1 та 2 класів мають по два уроки на тиждень» [8, арк. 4 - 4 зв.]. Мабуть, така відповідь цілком задовольнила попечителя навчального округу, адже на певний час він перестав цікавитись процесом викладання гімнастики. Чергове пожвавлення «інтересу» міністерського керівництва до викладання гімнастики у гімназіях було спричинене початком чергової російсько-турецької війни 1877-1878 рр. 3 травня 1877 р. до канцелярії інституту та гімназії надійшов «циркулярний» лист, у якому МНО пропонувало поширити на всі середні навчальні заклади досвід Уфимської гімназії про «обов'язкові, щоденні загальні гімнастичні уроки під час великої перерви для всіх учнів», мотивуючи це тим, що від таких занять «... діти стають жвавішими та веселішими, а їх м'язи розправляються...» [8, арк. 6]. Розуміючи, що у відповідях з місць, гімназійне керівництво буде апелювати на нестачу облаштованих для гімнастики приміщень, міністерство пропонувало проводити такі заняття «у коридорах, актових залах, тощо». Керівництво гімназії одразу відреагувало та надіслало попечителю округу проект «... по влаштуванню у стінах 2-х арок по з'єднанню шинельної (роздягальні) та збірної кімнати, для влаштування гімнастичної зали». Проект з роботою та матеріалами був оцінений у 121 карбованець та 24 з чвертю копійки. [8, арк. 10-17]. Роботи з переобладнання приміщень затягнулись і «несподівано подорожчали» і на початок нового навчального року так і не були завершені. Крім того Восне міністерство запропонувало міністерству народної освіти та керівникам гімназій долучитися ще до однієї «державної» ініціативи. Посилаючись на досвід Тамбовської гімназії,

директор якої просив «... для навчання учнів старших класів на заняттях з гімнастики, прийомам поведінки з рушницею» придбати 50 рушниць системи Кринка по 60 коп. за штуку» [8, арк. 21]. Воєнне міністерство хотіло «поширити» даний досвід на всі гімназії імперії, адже під кінець війни в арсеналах таких рушниць зберігалось понад 3 млн. і вони були визнані не надто надійними. Але більшість директорів гімназій (так само як і Ніжинської) відмовились від такої пропозиції (адже на це державних грошей не виділялось і рушниці потрібно було придбати за «власні» кошти гімназії).

У червні 1889 р. Міністерство народної освіти випускає циркулярне розпорядження за № 10536, згідно з яким із 1889/1890 навчального року до курсу середньої школи вводилися обов'язкові уроки військової гімнастики. Дослідники історії вітчизняної фізкультури і спорту В. Вербицький та І. Бондаренко називають період з 1889 по 1901 рр. «періодом шагістики. Вони наголошують на тому, що уроки гімнастики були зведені до військової муштри та розучування стройових вправ [1, с. 68.].

Згідно з положеннями цього циркуляру створювалась Комісія для введення у цивільних навчальних закладах МНО військової гімнастики. Комісія розробила проєкт програм та інструкцій для викладання військової гімнастики у закладах освіти. Крім того, за рішенням Комісії у Санкт-Петербурзі, були відкриті тимчасові гімнастичні курси для підготовки вчителів гімнастики. На курсах повинні були проходити підготовку не лише «...досвідчені гімнасти, а й педагоги-гімнасти, що люблять свій предмет та здатні заохотити до занять гімнастикою учнів. Такі викладачі гімнастики дуже потрібні у якості учителів підготовчих класів та, особливо, у якості помічників класних наставників» [9, арк. 38]. Але випускників гімнастичних курсів не вистачало, тому воєнне міністерство дозволило продовжити практику призначення на вчительські посади офіцерів (і, як виключення, унтерофіцерів) «регулярних, резервних та місцевих» військових частин. У відповідь Ніжинська гімназія повідомляла: «Навчання гімнастиці у Ніжинській гімназії продовжувалося згідно тих умов, що викладені у інструкції. Навчання проводив ротний командир 66 резервного батальйону капітан Рудевич, який займався з учнями стройовими вправами, гімнастичними вправами на спортивних знаряддях, як у спеціально відведених для гімнастиці приміщеннях, так і у дворі інституту. Що стосується інших, вказаних у інструкції гімнастичних занять, то вони будуть вводитися поступово, при поступовому облаштуванні необхідних спортивних пристроїв». У тому ж 1889 р. МНО повідомляло, що у світ вийшла брошура генерал-майора Кольба «Настанови для виконання стройових вправ для цивільних навчальних закладів», яка була погоджена та рекомендована у якості навчального посібника для проведення занять з гімнастики. Для потреб Ніжинської гімназії було придбано 10 примірників цієї брошури вартістю 1 крб. 20 коп. за екземпляр [8, арк. 28]. Крім того МНО розіслала по навчальним закладам «Приблизний розподіл щоденних занять з включенням до нього занять з гімнастики» (розклад уроків). Міністерство не рекомендувало відводити під гімнастику перші та останні уроки. На думку міністерства оптимальним міг бути час між 2-м та 3-м або між 3-м та 4-м уроками. Виходячи з цих міркувань, у Ніжинській гімназії було складено та затверджено наступний розклад:

Таблиця 1

Понеділок	2-й клас 4-й урок; 4-й клас – велика перерва
Вівторок	1-й клас 4-й урок; 6-й клас – велика перерва
Середа	5-й клас – велика перерва
Четвер	5-й урок гімнастики для всіх класів, окрім 4-го та частини 3-го, що вивчає німецьку мову
П'ятниця	8-й клас – велика перерва
Субота	7-й клас 4-й урок; 3-й клас – велика перерва

[8, арк. 30].

Але такий розклад не задовольняв у першу чергу вчителів гімнастики, які були діючими офіцерами регулярної армії. Їм доводилось щоденно вести заняття з учнями,

що відривало їх від своїх безпосередніх обов'язків, тому кадрове питання у гімназії стояло дуже гостро. Вже згаданого штабс-капітана Шереметєва у 1885 р. змінив капітан Морковніков [10, арк. 1-3], а його – капітан Рудевич [11, арк. 1-2], з лютого 1892 р. посаду вчителя обійняв підпоручик Батуринського резервного батальйону І. Г. Маньковський [12, арк. 1-2], у 1893 р. його змінив штабс-капітан Ліневич [13, арк. 1-2], того у 1895 р. – підпоручик 72-го Тульського піхотного полку І.А. Жуковський-Прокофєв [14, арк. 1], потім – підпоручик Суровцев [15, арк. 1]. Коли Суровцева у 1899 р. розбив параліч, посаду вчителя обійняв поручик В.О. Гюнтер, а останнього – у 1900 р. змінив підпоручик Н.В. Катеринич, з лютого 1902 р. – поручик 42-ї артилерійської бригади В.Н. Сальников [16., арк.1] (і це була не остання заміна вчителя гімнастики). Часті зміни вчителів негативно позначалися на рівні викладання навчальної дисципліни. Разом з тим, у звіті гімназії за 1889 р. повідомлялось: «Гімнастикою займалися всі учні до 13 листопада по класно, часто – на великій перерві, часто у вільний від занять час. З 13 листопада і до кінця навчального року – чотири рази на тиждень, розділені на дві групи. Стан здоров'я учнів у звітному році – задовільний. Переважаючі хвороби, якими хворіли учні – катари дихальних органів, лихоманка та інфлюєнца. У молодших класах попущено уроків за хворобами – 8955, у вищих – 10142» [17, арк. 32, 40-40 зв.]. Дуже швидко заняття гімнастикою почали приносити свої позитивні результати. У річному звіті за 1892 р. лікар гімназії констатував, що кількість пропущених уроків гімназистами 13424 (молодші класи – 5594, вищі – 7830 уроків), що на 2539 занять менше ніж у попередньому 1891 році. Однією з причин цього суттєвого зменшення він прямо називає «покращення здоров'я вихованців завдяки регулярним заняттям гімнастикою» [18, арк. 65.].

Довгий час не вирішеними у гімназії залишалось питання облаштування спеціального приміщення для занять гімнастикою. Облаштоване раніше місце мало підходило для спортивних потреб, а на будівництво окремої спортивної зали у інституту не було коштів. І якщо питання гімнастичної зали “було відкладене у довгий ящик”, то майданчик для гімнастичних вправ у інститутському саду був таки влаштований за ініціативи директора ІФІН Ф.Ф. Гельбке навесні 1899 р. У річному звіті інституту за цей рік повідомлялось: “Правління інституту, знаходячи бажаним і корисним для студентів та гімназистів гімнастичних занять, ухвалило: влаштувати для студентів у інститутському саду вищезазначені снаряди для гімнастики (“турнік, який складається із 2-х стовпів з перекладиною, 4-х паралельних брусів, закопаних у землю з двома дерев'яними перекладинами”) і крім того, облаштувати у дворі Інституту “для спільного користування з учнями Гімназії гігантські кроки”” [6, с. 104-105]. Ці заходи були зроблені дуже вчасно, адже вони збіглися із початком нової реформи, яка передбачала утворення на базі класичних гімназій загальноосвітніх шкіл нового типу (реформою передбачалося значне збільшення уроків з обох “нових” іноземних мов – німецької та французької, зменшення годин, що відводились на вивчення латинської мови, а давньогрецька переводилась у розряд “необов'язкових”, планувалось зменшення терміну навчання у школі до 7 років). Крім того, МНО запропонувало обговорити проект реформованої школи “на місцях.” У одному з проектів по реформуванню класичної гімназії при інституті у “школу нового типу” (1901 р.) член спеціально створеної комісії, професор А.В. Добіаш, що був інспектором ІФІН зазначав: “Особливих годин для гімнастики та фізичних вправ я не проставляю у своєму плані з наступних причин – доцільна постановка цієї справи мені видається дуже складною. Перед усім заняття гімнастикою та фізичними вправами передбачає розподіл учнів середньої школи на ряд невеликих груп – невеликих, тому що за великою групою керівнику неможливо простежити, велика група потребує багато часу для того, щоб весь її склад пройшов той чи інший прийом, а крім того для прийому, для будь-якої фізичної вправи велику групу і відшукати важко (не кожен учень придатний до фізичних вправ). Я встановлюю групу максимум в 15 осіб. Розраховуючи на семикласний навчальний заклад в 300 осіб учнів, а вправи для кожної групи

півгодинні (більше позитивні фізичні вправи планувати важко), а якщо б гімнастична зала була пристосована (гімнастичні знаряддя, станки, фехтувальний майданчик) для одночасного заняття п'яти груп, причому одна група займалась одним, інша – другим, то на гімнастику необхідно було дві, а з відпочинком та переходом груп до інших вправ – три години. Три години щоденно! Але робити щоденні заняття гімнастикою неможливо. Єдиний час для фізичних вправ – вечір, з 4-ї до 7-ї або з 5-ї до 8-ї. Найзручніше, якщо б ці вправи були винесені зі стін навчального закладу. З навчального закладу було б досить і того, що б він дав можливість під час перерв молодшим учням побігати, а старшим – зробити той чи інший гімнастичний прийом. Місто Ніжин зробило б дуже добре, якщо б пішло назустріч навчальному закладу (ІФІН) у питанні влаштування окремого приміщення для занять фізичними вправами. Туди б учні приходили, кожний у призначений для нього час, тут би зберігався одяг, якщо учнівська форма виявилась незручною для проведення гімнастичних занять (скортук приходить під час занять знімати). Зрозуміло, що це вимагало б значної кількості керівників, але це тільки на початку, у майбутньому функції керівників могли б виконувати старші учні. Головним керівником повинен би бути гімназійний лікар» [19, арк. 11 зв. – 12]. Варто відмітити, що автор цього проекту професор А. Добіаш викладав у гімназії давньогрецьку мову і не був зацікавлений у зменшенні навчальних годин зі «свого» предмету. Він виступав за збереження у гімназії вивчення обох давніх мов, звідси і така категоричність по відношенню до гімнастики. Його проект був розглянутий, але хід йому не дали. Тому у навчальних планах гімназії на 1901-1902 навчальний рік на заняття гімнастикою відводилось 20 годин на тиждень в усіх 7 класах. У початкових класах (з I по III-й) по 4 години, а у IV-VIII класах – по 2 години [20, арк. 25].

10 червня 1902 р. Міністерство народної освіти отримало імператорський рескрипт, у якому підтверджувалась вимога, щоб «у школах було звернута належна увага на фізичний розвиток учнів». Серед 12 обов'язкових заходів поставлених перед керівництвом кожного навчального закладу, була й вимога «...покращити фізичний стан вихованців» (Росія почала підготовку до війни з Японією). Згідно рескрипту директори (завідувачі) шкіл повинні були відзвітуватись перед попечителями навчальних округів «про стан фізичного розвитку вихованців та проведення уроків гімнастики» [9, арк. 2 зв.]. У звіті попечителю навчального округу, завідувач гімназії А.Ф. Абрамов з питання «постановки фізичних вправ» доповідав: «У перших числах жовтня [1902 р]. Педагогічна Рада гімназії розглянула програму фізичних вправ, підготовлену вчителем гімнастики [В.Н. Сальниковим], згідно вказівок МНО. При обговоренні цієї програми Педагогічна Рада постановила за відсутності достатнього приміщення, а також за відсутністю інших сприятливих умов для того, щоб участь у гімнастичних вправах щоденно могли брати всі учні гімназії, згідно виробленого вчителем гімнастики плану розділити всіх учнів на три групи. У першу групу увійдуть учні 1-2 класу, у II-у - 3-5 класів, а у III групу – учні 6-8 класів. Вправи будуть проходити щоденно, окрім суботи, коли вчитель зайнятий. Заняття будуть проходити під час малої – 20 хвилинної перерви та великої – 40 хвилинної. Виходячи з погодних умов, вони будуть проводитися або в гімнастичній залі або на гімназійному дворі у наступному порядку:

Понеділок	1 та 2 група
Вівторок	2 та 1 група
Середа	2 та 3 група
Четвер	1 та 2 група
П'ятниця	1 та 3 група

Заняття будуть відбуватися за такою програмою: у 1-й груп раз на тиждень: ознайомлення з фронтом – поняття про стрій, рівняння, поняття про повороти, здвоєння рядів, змикання та розмикання рядів та марширування; шведська гімнастика, а більша частина часу – різні ігри. У 2-й групі раз на місяць марширування, ігри,

раз на тиждень – шведська гімнастика й вправи на гімнастичних знаряддях. У 3-й групі: вправи на гімнастичних знаряддях, боротьба на поясах та без них, вправи з гилями і, по можливості, фехтування. Для здійснення цієї програми, гімназії негайно почати облаштувати зали необхідні для гімнастичних занять та поступово закупити гімнастичні знаряддя, інструменти та інші приладдя. Лікар гімназії І.М. Самойлович зауважив, що умови гімнастичної зали не сприяють заняттям в ній учням і тому запропонував на зимовий час замінити гімнастичні вправи катанням на ковзанах. Педагогічна Рада погодилась з тим, що виділене приміщення для занять гімнастикою назвати гімнастичною залюю у всіх відношеннях дуже складно. Разом з тим, його не можна віднести до приміщень тісних та заповнених пилом, якими є класи та коридори. Педагогічна Рада ухвалила рішення гімнастичні заняття у зимовий час не відмінити, натомість розділити учнів не на 3 а на 4 групи по два класи у кожній” [9, арк. 20 зв.- 21 зв.]. На жаль, всі ці заходи так і залишились проєктами. На їх реалізацію не вистачало коштів, а потім і часу. Тільки у січні 1907 р. МНО заборонило проводити уроки гімнастики під час перерв.

Останню спробу змінити ситуацію на краще спробував здійснити у 1913 р. новопризначений директор ІФІН Йосип Ернестович (Андрійович) Леціус. До призначення у Ніжин він був директором Естляндської дворянської гімназії, у навчальній програмі якої заняттям гімнастикою відводилось значне місце. Леціус запропонував Конференції інституту ряд першочергових заходів, серед яких було будівництво окремого гімнастичного залу (манежу) для потреб студентів та гімназистів. Але через певні обставини втілити свій проєкт у життя йому не вдалося. В одному з листів до керівництва він був змушений констатувати гірку правду: «... При вступі на посаду восени минулого 1913 року в інституті та гімназії при інституті ніякої гімнастики не було, і по правді сказати, навіть зараз вона відсутня – викладається щось на зразок гімнастики, як-небудь та коли-небудь... Гімнастику повинні викладати не запрошені ззовні, за плату по найму, та постійно змінюючи один одного офіцери, а штатні вчителі – спеціалісти, спеціально підготовлені до цього покликання... Інститут знаходиться на грані фінансової катастрофи та не має можливості запрошувати на свої кошти вчителя гімнастики та спорту» [21, арк. 31-33 зв.].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід наголосити на тому, що з боку держави введення гімнастики у закладах середньої освіти мало на меті досягнення переважно практичних цілей, підготовки масового та освіченого резерву для армії на випадок війни. Спочатку гімнастика вводилась як не обов'язковий предмет, який викладався за бажанням учнів, можливостями навчального закладу та залежно від погодних умов (!). Саме тому на місцях, керівництво навчальних закладів ставилося до її проведення абияк. Заняття гімнастикою проводились нерегулярно, у позаурочний час або на перервах. Введення гімнастики у школах, було одним із кроків до комплексу заходів реформи середньої освіти графа Толстого 1871 р. Пріоритет у реформі віддавався запровадженню та збільшенню об'ємів вивчення предметів математичного циклу та двох давніх мов. Черговим кроком реформ (проведених міністром народної освіти, генералом П. С. Ванновським) стало запровадження в освітніх установах середньої школи (т.з. загальноосвітні школи загального типу) уроків воєнної гімнастики. Російська імперія розпочала підготовку до війни з Японією і країна знову потребувала освічених офіцерів та солдат. У цей час до фізкультурних вправ учнів додаються основи початкової ввійськової підготовки, а вчителями гімнастики переважно стають офіцери регулярної армії. У Ніжинській чоловічій гімназії, всі ці процеси, що проходили у всій країні, повторювались тільки у значно менших масштабах. Гімназійне керівництво вважало гімнастику «другорядною» навчальною дисципліною і тому приділяло їй викладанню незначну увагу. Тільки на початку XX ст. ставлення до неї змінилося. Разом з тим, гімназія в Ніжині при ІФІН, попри всі реформи та перетворення так і залишилася класичною, змін у навчальних програмах проведено не було, гімназисти так і вивчали дві давні мови, до яких додалось

вивчення ще двох «нових» іноземних мов. Частина вчителів напряду заявляла, що гімнастика у гімназії не потрібна і всіляко намагалися саботувати її введення. Саме ці причини, а також відсутність достатнього фінансування, нестабільність викладацького кадрового складу та небажання керівництва щось змінювати призвела до того, що один із директорів ІФІН на передодні першої світової війни був змушений констатувати, що гімнастика у гімназії та і в усьому Ніжині відсутня і змінити ситуацію у цих умовах не можливо. Ситуація зміниться тільки на початку 30-х рр. XX століття, але це буде вже у зовсім іншій Україні.

Література

1. Історія фізичної культури та спорту в Україні : навч. посіб. / В. А. Вербицький, І. Г. Бондаренко. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 340 с.
2. Кізченко В. І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1980. № 7 (липень). С. 94–102.
3. Кругляк М. Спорт в житті студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. *Історична панорама : збірник наукових праць*. Чернівці, 2009. № 8. С. 7–19.
4. Лук'янченко М. Теорія й практика фізичного виховання в спадщині вітчизняних педагогів другої половини XIX – початку XX ст. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : збірник наукових праць*. 2012. № 4(20). С. 24–30.
5. Лях-Породько О. Сокільська гімнастика – основа системи фізичного виховання молоді в російській імперії на початку XX століття. *Вісник Запорізького національного університету. Фізичне виховання та спорт*. 2010. № 1 (3). С. 145–151.
6. Моціяк П. П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. 312 с.
7. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 2: 1920–2010. 530 с.
8. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН), Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 112.
9. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 1713.
10. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 437.
11. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 595.
12. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 947.
13. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 1046.
14. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 1359.
15. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 1461.
16. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 1656.
17. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 655.
18. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 844.
19. ВДАЧОН, Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 1125.
20. ВДАЧОН, Ф. 1367. Оп. 1. Спр. 1464.
21. ВДАЧОН, Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 1951.

References

1. Verbytsky, V. A., Bondarenko, I. G. (2014). *Istoriya fizychnoyi kultury ta sportu v Ukrayini* [History of physical culture and sports in Ukraine]. Mykolaiv: Petro Mohyla ChDU [in Ukrainian].
2. Kizchenko, V. I. (1980). *Z istoriyi rozvytku sportu na Ukrayini (kinets XIX – pochatok XX st.)* [History of physical culture and sports in Ukraine (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Ukrayinskyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 7, 94–102 [in Ukrainian].
3. Kruglyak, M. (2009). *Sport v zhytti student-stva pidrosiyskoyi Ukrayiny druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Sport in the life of students of the Russian-speaking Ukraine of the second half of the 19th – early 20th centuries]. *Istorychna panorama: zbirn. nauk. prats – Historical panorama: collection of scientific works*, 8, 7–19 [in Ukrainian].

4. Lukyanchenko, M. (2012) Teoriya y praktyka fizychnoho vykhovannya v spadshchyni vitchyznyanykh pedahohiv drugoyi polovyny XIX – pochatku XX st. [Theory and practice of physical education in the heritage of domestic teachers of the second half of the 19th - early 20th centuries]. *Fizychno vykhovannya, sport i kultura zdorovya u suchasnomu suspil'stvi: zbirn. nauk. prats – Physical education, sports and health culture in modern society: collection of scientific works*, 4(20), 24–30 [in Ukrainian].

5. Lyakh-Porodko, O. (2010). Sokilska himnastyka – osnova systemy fizychnoho vykhovannya molodi v rosiyskii imperii na pochatku XX stolittya. [Sokilskaya gymnastics – the basis of the system of physical education of youth in the Russian Empire at the beginning of the 20th century]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu «Fizychno vykhovannya ta sport» – Bulletin of Zaporizhzhia National University. Physical Education and Sports*, 1 (3), 145–151 [in Ukrainian].

6. Motsiyaka, P. P. (2011). Nizhynskyy Istoryko-filolohichnyy instytut knyazya Bezborodka u portretakh yoho dyrektoryv [Prince Bezborodeks Nizhyn Institute of History and Philology in portraits of its directors]. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].

7. Samoylenko, H. V., Samoylenko, O. H. (2015). Nizhynska vyshcha shkola u spohadakh studentiv i vykladachiv: memuary [Nizhyn Higher School in the memories of students and teachers: memoirs]. T. 1: 1820-2010. Nizhyn: NDU im. M. Hohol [in Ukrainian].

8. Viddil zabezpechennya zberezhenosti dokumentiv Derzhavnoho arkhivu Chernihivskoyi oblasti v m. Nizhyni – VDACHON [Department for ensuring the preservation of documents of the State Archives of Chernihiv Region in Nizhyn]. F. 1367. Op. 1. P. 112. [in Ukrainian].

9. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.1713.

10. VDACHON, f. 1367, op. 1, spr. 437.

11. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P. 595.

12. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.947.

13. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.1046.

14. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.1359.

15. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.1461.

16. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.1656.

17. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.655.

18. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.844.

19. VDACHON F. 1367. Op. 1. P.1125.

20. VDACHON, F. 1367. Op. 1. P.1464.

21. VDACHON, F. 1105. Op. 1. P.1951.

Leiberov O.

старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

leiberov.oo@ndu.edu.ua

orcid.org/0000-0002-3846-747X

Smaliy K.

викладач кафедри географії, туризму і спорту

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

smaliy.km@ndu.edu.ua

orcid.org/0009-0003-8256-2444

TEACHING AND LESSONS OF GYMNASTICS AT THE NIZHYN GYMNASIUM AT THE PRINCE BEZBORODKO HISTORICAL AND PHILOLOGICAL INSTITUTE (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES)

The article is devoted to the study of the issue of introducing gymnastics as an academic discipline in the gymnasium at the Prince Bezborodko Historical and Philological Institute.

The authors note the peculiarity that gymnastics was introduced as an academic discipline, which was supposed to quickly bring practical results (to form a trained and numerical reserve for the active army). The introduction of gymnastics in secondary schools was one of the steps of the secondary education reform carried out in the Russian Empire in 1871. Initially, the discipline was introduced as optional, but from the beginning of the 20th century, gymnastics classes were introduced into the permanent school schedules. Since the 1880s, gymnastics, as a purely physical education discipline, has included elements of initial military training. That is why, due to the lack of teaching staff, military personnel were invited to conduct gymnastics lessons, which could not but affect the level of teaching. The specificity of the Nizhyn Gymnasium was its "classical" direction in teaching, when graduates were prepared to enter the Institute with knowledge of ancient languages. That is why there was noticeable resistance from the Institute leadership to the introduction of gymnastics (and a number of other subjects) as mandatory. Another "minus" on the way to introducing gymnastics was the lack of a specially equipped room for physical exercises. The management of the educational institution repeatedly tried to solve this problem in various ways, but due to a number of reasons (mainly lack of funds) they were unable to achieve positive results. The authors of the scientific study conclude that due to a number of objective reasons, financial difficulties, the cumbersomeness and overburdening of the bureaucratic system of the empire, which was tasked with implementing new educational innovations, and the reluctance to change the established system of education in the regions, gymnastics "did not take root" in secondary educational institutions of the empire. The Nizhyn Gymnasium was not an exception here, although its practical experience should be taken into account in further scientific research on this topic.

Key words: gymnastics, Nizhyn Men's Gymnasium, initial military training, educational reforms, teaching.